

Mórocz Gábor

Nemzeti igazság – emberi Igazság

A Trianon-probléma főbb eszmei összefüggései

Babits Mihály esszéiben

■ Az esszéíró Babits Mihályt – pályakezdése pillanatától – arisztokratikus szellemi attitűd jellemezte, amely univerzalista eszmei meggyőződéssel párosult. Egy hangsúlyozottan „politika feletti” nézőpontot érvényesítve igyekezett distanciát tartani korának közgondolkodásától. A „boldog békeidők” utolsó éveiben idegenkedett a szerinte sokak tudatát átható nemzeti szűklátókörűségtől, provincializmustól. Majd élesen szembehelyezkedett az 1914 utáni, általa antiintellektualistának nevezett, népszerű világnézeti áramlatokkal, egyfelől a háború kultuszával, másfelől a két világháború közötti korszakban valóságos burjánzásnak induló, különböző előjelű szubverzív ideológiákkal. Azokkal az érdek-, gyakorlat- és hatalomorientált világnézeti áramlatokkal, amelyek hangsúlyozott szekularizáltságuk ellenére új, szektaszerű vallási mozgalmaként léptek fel; ennek megfelelően az e világi megváltás lehetőségét is felkínálták fanatikus követőik számára.

E bevezetőül szánt, sommás, jól lekerékített megállapítások Babits saját önértelmező szövegeiből vett idézetekkel is alátámaszthatók. *Curriculum vitae* című 1939-es önéletrajzi írásában például az idősödő író a következőképpen jellemezte két és fél-három évtizeddel korábbi önmagát, illetve a közélet harsány jelenségeihez fűződő akkori viszonyát: „... nem érdekelt az osztrák–magyar politika. A kuruckodás [a Függetlenségi Párt által folyamatosan élezett közjogi viták sora – M. G.] gyermekes játéknak tűnt fel előttem [...] nem politizáltam, ami már maga is forradalomzámba ment Magyarországon, hol még a költészetet is csak a politika kedvéért szokás eltérni vagy engedélyezni. Kezdek rossz hazafinak tartani, amire én még büszke is voltam, tekintve e rettenetes vád silány hangoztatóit.”¹ Ugyanezt a beállítódást közvetíti egy másik, viszonylag kései (1938-as) írása, *A tömeg és a nemzet* is – jóval markánsabb, kategorikusabb formában. Ebben az erősen érzelmi indíttatású, vallomásos és szónokias esszében

hamisítatlan „antipolitikus hitvallás” fogalmazódik meg: „A politika mindig nagyon távol állt tőlem, és távol áll most is. Eszem ágában sincs az a naivság, hogy beleszólnának az eseményekbe. Mint avatatlan, nem is igen mernék beleszólni.”²

A *Baloldal és nyugatosság* című, 1930-ban íródott Babits-esszéiben – amelyben az egyes szám első személyű megszólalási mód többes szám első személyűvé, így némiképp kiáltványszerűvé transzformálódik – a nemzedéke egy részének nevében megszólaló író politikaelenes alapállása átfogó kultúrkritikus megközelítéssel társul: „Nem nézni magasabb egekbe, távolibb csillagokra; csak kiáltani, mennél durvább csupaszsággal a közvetlen jelszót, amit fajtánk, helyzetünk, pillanatunk kíván: ez a XX. század szimpla tanítása. Hol van már a XIX., melynek nagyszerű alkonyfénye még ráesett a mi indulásunkra? Hol vannak a dús lángok s bonyolult világnézeti kavargások? Az osztályharc maradt s a kicsinyes politika.”³

Azonban nem lehet említés nélkül hagyni legalább két olyan történeti (eszmetörténeti) adalékot, amely elentmondani látszik az esszéista fenti szavainak.

1. 1918 őszén, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának és Magyarország függetlenné válásának időszakában, az akkor konjunkturális irányzatnak tekinthető forradalmi republikanizmus elszánt híveként⁴ Babits – rá nem jellemző módon – radikális közéleti megnyilvánulások aktív résztvevője volt. *Éljen a köztársaság!* címmel lázító hangvételű röpiratot szerkesztett, mi több – ahogyan Sipos Lajos kortársak emlékezéseire hivatkozva írja –: „»a legmozgalmasabb napokban« még utcai szónoklatokat is tartott a tömegnek, s az *Itt a nyilamat* [Petőfi szélsőségesen királyellenes ideológiát tükröző versét – M. G.] szavalva követelte »a köztársaság kikiáltását.«”⁵

2. Noha – mint elvont eszmék iránt elkötelezett forradalmár – 1919 első hónapjaiban még nem értelmezte

nemzeti sorstragédiaként a történelmi Magyarország szétesését, a forradalmi eufória elmúltával, 1920-ban már traumaként élte meg a régi országterület kétharmadának „utódállamokhoz” kerülését. A győztes nagyhatalmak által kollektív büntetéssel sújtott magyarság kataklizmája mély fájdalommal töltötte el, e tekintetben nem különbözött magyar önazonosságtudattal rendelkező kortársai többségétől. A trianoni egyezményben jogilag szentesített területi változásokkal és azok társadalmi, kulturális hatásaival közvetlenül összefüggő rossz közérzetének számos emblemikus lírai és esszéisztikus szövegében is hangot adott az 1920-as, 30-as években. E tematikához kapcsolódnak egyfelől a *Csonka Magyarország*, az *Áldás a magyarra*, az *Ezerkilencszáznegyven*, az *Erdély* című költeményei, másfelől *Az írástudók árulása*, a *Nemzet és Európa*, a *Gondolatok az ólomgömb alatt*, a *Curriculum vitae* című esszéinek egyes részletei. (Itt kell megemlíteni, hogy a Kosztolányi Dezső által szerkesztett és Horthy Miklós előszavával, 1920 őszén megjelent *Vérző Magyarország* című reprezentatív, Trianon-ellenes antológiában nem verse vagy esszéje, hanem novellája jelent meg, *A repülő falu* címmel. Ez az anekdotikus és mágikus-fantasztikus elemekben egyaránt bővelkedő mű, amely még a békeszerződés aláírása előtt, 1919-ben született, az erdélyi menekültkérdés első irodalmi feldolgozásai közé tartozik.⁶)

Az említett két vonatkozásban bizonyosan nem a kívülálló, a populáris koráramlatokra határozott nemet mondó, antipolitikus művészértelmiségi, hanem a közösség éppen napirenden lévő céljaival azonosulni is tudó gondolkodó szólama vált meghatározóvá. Azé a Babitsé, aki 1934-ben, a *Magyarország* című lap egy körkérdésére adott válaszában – ha nem is megszorítás nélkül – elismerte az író társadalmi feladatvállalásának létjogosultságát: „Álljon-e ki az író politikai meggyőződése mellett? vívjon-e harcokat az írás harcain kívül? iparkodjon-e hatni az aktuális kérdések megoldására? próbálja-e latba vetni e mai nehéz időkben tehetségét, elfogulatlanságát, okosságát, hogy a káoszból kivezető utat megtalálni segítsen? Ezekre a kérdésekre csak egyetlen felelet lehetséges: igen! Veszedelem idején mindenkinek kötelessége segíteni, aki tud, rámutatni a menekülésre, amelyet megpillant.”⁷ Nehéz volna kétségbe vonni Babits sztoikus ihletésű önvallomásának hitelességét. Az esszéista szükség esetén, „rendkívüli alkalmakkor” – jellemzően kritikus pillanatokban – valóban hajlandó volt feladni ellenérzéseit nem csupán a direkt közéletiséggel, hanem az aktuális politikai

tendenciákhoz szorosan kapcsolódó, befolyásos tömegérzelmekkel szemben is. Trianonhoz való viszonyát ebben az értelmezési keretben érdemes vizsgálni.

Már utaltunk rá, hogy különböző műfajú írásaiban nyíltan kifejezésre juttatta finomra hangolt elkomorulásán túl erőteljes felháborodását is az I. világháborút követő békerendezés súlyos anomáliái miatt. Így tudtán és akaratán kívül jelentősen megkönnyítette azoknak a szektás-dogmatikus felfogású ideológusoknak a dolgát, akik 1948 után, a magyar kulturális élet szovjetizálásának időszakában a „reakciós”, az „életidegen” vagy a „dekadens burzsoá” mellett az „irredenta” jelzővel is előszeretettel bélyegezték meg őt és vele együtt a XX. századi magyar polgári kultúra több más meghatározó alakját. (Rajta kívül Kosztolányi vagy Márai Sándor is e csoportba sorolható.)

Holott az elfogulatlanságra törekvő értelmező aligha vádolhatja Babitsot azzal, hogy bármely korszakában is érdemi engedményeket tett volna az idegengyűlölettel, jelen esetben a szomszéd népek megvetésével társuló szélsőséges nacionalizmusnak. (Érdekességként viszont megemlíthető, hogy több mint egy évtizeddel Trianon előtt a fiatal, huszonöt éves Babits a román többségű Fogarason – ahol akkoriban középiskolai tanárként dolgozott – kínos afférba keveredett. 1909 januárjában gyanútlanul megjelentette (másodközlésben) a *Fogaras és Vidéke* hetilap hasábjain *Vásár* című versét, amely korántsem festett idealizáló képet a Dél-Erdély peremvidékéhez tartozó kisváros archaikus viszonyairól. E költeménynek egy nem túl szerencsésen megfogalmazott, az egyszerű, „civilizálatlan” román néppel szembeni előítéleteket közvetítő sora – „római szó kopik a szennyes ajkon” – azután hangos botrányt váltott ki a helyi román intelligencia körében. Az erősen felnagyított ügy „hosszú árnyéka” (egyes feltételezések szerint) még évekkel, évtizedekkel utóbb is negatívan befolyásolta a román közvélemény Babitsról alkotott képét. Elképzelhető az is, hogy 1935-ben – részben – emiatt tagadták meg tőle a Romániába való beutazási engedélyt a bukaresti hatóságok.⁸ Ugyanakkor érdemes arra is utalni, hogy a huszonnyolc évvel korábbi fogarasi afférra 1937-ben visszaemlékező író egyszerű félreértésnek minősíti a történeteket, illetve rámutat a nekiszegezett vád képtelenségére: „Engem tekintettek ellenségüknek s véres sovínisztának, holott nem volt nálam naivabbul Európa-hívő [sic!] s nagyobb megvetője minden sovínizmusnak és vadmagyarságnak.”⁹

Az esszéista gondolkodói attitűdjétől távol áll a nemzeti szempontot túlhangsúlyozó partikularizmus,

ahogyan annak ellentéte: a nemzeti közömbösség is. Az egyetemes iránti elkötelezettsége olyan, konzervatív színezetű univerzalizmusként értelmezhető, amely fokozottan figyelembe veszi az emberi nem kulturális tagoltságát, s így nem azonosítható a doktriner szupranacionalizmussal. Pontosabban: ezek az állítások inkább csak az esszéíró 1919–1920 utáni világlátására érvényesek maradéktalanul. Babits következetessége e téren joggal kérdőjelezhető meg. Forradalmi republikánus korszakában ugyanis – átmenetileg – a fenti eszmei keretekbe nehezen illeszthető gondolati konstrukciók iránt is fogékonynak mutatkozik. Az 1919 elején keletkezett, *Az igazi haza* című írásának egyes szöveghelyein nem retten vissza attól, hogy az I. világháború súlyos tapasztalataira hivatkozva az emberiséget és a nemzetet már-már aszimmetrikus ellenfogalmakként láttassa, s hogy az előbbinek az utóbbihoz viszonyított magasabbrendűségét túldimenzionálva komoly engedményeket tegyen a nemzeti érzékenységet kevésbé tisztelő kozmopolitizmusnak. (Lásd a következő részleteket: „... ha okulnak az emberek a szenvedéseken, és belátják, hogy testvérekké kell lenniök, ha ledöntik a falakat nemzet és nemzet közt, ha megvalósul végre a »népek hazája«: akkor nem hiába ontották a szívek vérüket, még ha a nemzetük belepusztul is, még ha minden nemzet belepusztul is. Mert az Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyeknek nevében halomra ölték a szent Emberiséget [...]. Nem a hazafiságra tanít bennünket az Idő, Emberiségre tanít!”¹⁰) Aligha véletlen, hogy Babitsnak ez a rapszodikus hangnemű és zavaró önellentmondásoktól sem mentes esszé-meditációja – amely Vörösmarty *Szózatának*, az abban szereplő nemzethalál-látomásnak aktualizáló és némiképp „eretnek” olvasatát adja – már közvetlenül megjelenése után, a polgári demokratikus kormányzat végnapjaiban elemi erejű felháborodást vált ki a hazai radikális jobboldal egyik vezető publicistájából (Lendvai Istvánból).¹¹ Csakhogy látni kell: Babits még ebben a rendkívül merész, provokatív állításokat sorjázató szövegében sem valamilyen külső, semleges nézőpontból végzi el a hagyományos nemzeti narratíva (illetve azon belül a területiális alapú nemzetfogalom) dekonstrukcióját. Itt is folyamatosan tetten érhető az a személyes érintettség, amely Babitsnak a magyar nemzeti eszméhez való viszonyát általában jellemzi, és amely majd letisztult és bensőséges formában is megmutatkozik a szerző olyan kései, szépprózai igényű autobiografikus esszéiben, mint a *Fogaras*, a *Gondolatok az ólomgömb alatt* vagy a *Curriculum vitae*.

Az 1919–1920 után a konzervatív univerzalizmus irányában tájékozódó gondolkodó sajátos nemzetfelfogásának, ezen belül Trianonról alkotott nézeteinek megértéséhez Babits világképösszegző ígénnyel készült 1928-as esszéje, *Az írástudók árulása* adhat kulcsot. Ebben a Julien Benda azonos című értekezésének palimpszesztusaként értelmezhető, sokat vitatott írásában Babits metafizikai nézőpontból közelít Trianon problémájához. Úgy látja: nem pusztán magyar perspektívából szemlélve igazságtalan a trianoni „békemű”, hanem egyetemes horizontból tekintve is. A magyarságot ért csapás egyúttal az emberi nem vesztesége, sérelme is. Így lehetséges jövőbeli orvoslása során sem egyszerűen a sajátos „magyar igazság”, hanem az általános emberi igazság fog érvényre jutni.

Az esszéista tudatában van annak, hogy a két fogalom alapesetben nem mosható össze, illetve nem cserélhető fel egymással. *Az írástudók árulása* gondolati vezérmotívuma éppen az, hogy létezik egy univerzális Igazság (a szó az eredeti szövegben is nagy kezdőbetűs!), amely a szellem embere számára mindig elsőbbséget kell hogy élvezzen a különböző partikuláris „igazságokkal” szemben.¹² Ez az egyetlen univerzális Igazság korok és kultúrák felett áll, a partikuláris „igazságokat” viszont konkrét idő- és térbeli viszonyok, illetve az azokba belevetett, azokban benne álló közírók, ideológusok alakítják ki. A partikuláris „igazságok” közé tartozik az az „igazság” is, amelyet a modern értelemben vett nemzet – jelen esetben a magyarság – közvélemény-formálói konstruálnak, kizárólag e kollektívum számára. Az esszéista éles szavakkal bírálja a „nemzeti öncélúság” korszinű eszméjének hirdetőit: azokat az „áruló írástudókat”, akik hajlamosak a külön nemzeti – ezúttal a magyar – „igazságot” az univerzális Igazság helyébe állítani. Ahogyan Babits írja: „A gyönyörű szó: *magyar igazság*, mely valamikor Magyarország igazát jelentette (igényét a mindenütt érvényes Igazságra): hovatovább más jelentést vesz fel. *Magyar igazság* úgy hangzik e kortárs ajkakon, mintha a magyaroknak egészen külön igazságuk volna, különböző a külföldön úgynevezett *igazság*-tól, mintha az igazság nemzetenként változna, s nem volna fölötte és pártatlan bíró, hanem csak az érdekek helyi szolgája.”¹³ Trianon esete azonban – Babits szerint – a ritka ellenpéldák közé tartozik. A „magyar igazság” és az egyetemes Igazság, e két, egymással általában aszinkronban lévő fogalom jelentéstartalma ebben az összefüggésben átfedést mutat. Az esszéista egészen egyedi módon intellektualizálja és univerzalizálja a kor azóta is sokat emlegetett, népszerű jelmondatát

– „Igazságot Magyarországnak! (Justice for Hungary!)” –, amikor így érvel az aktuális magyar külpolitika stratégiai céljainak jogossága mellett: „Az Igazság mindenütt mellékes ma, és sok helyt ellenség: egyedül Magyarország liheg, eped, kiált Igazságért; ő az a nemzetek közt, melynek legmerészebb álma sem haladja túl a legminimálisabb Igazságot. Ha valahol otthont remélhet még a földön az Igazság régi elve: itt van az. E szerencsétlen és megalázott nemzet – a harci erő védtelen áldozata – szellemi tekintetben szerencsésebb, mint a büszke hatalmasok: szabadon nézhet szembe a Gondolattal, melytől az Erő fél, s egyszerre szeretheti hazáját és az Igazságot.”¹⁴

Az idézett mondatok egyértelműen demonstrálják: az eredendően „antipolitikus”, majd rövid ideig a baloldali ideológiák felé tájékozódó Babits a trianoni sokk hatására a spiritualizált antiimperializmus mellett a szintén szellemi alapokra helyezett védekező nacionalizmus eszméinek szószólójává válik. A nacionalizmus szó használata nem önkényes ebben a kontextusban, hiszen a korábban a „hazafiatlanság” ódiáját is magára vállaló Babits *Az írástudók árulásában* még azt a provokatív – elsősorban éppen önmagát provokáló – felszólító értelmű, többes szám első személyű mondatot is képes leírni, hogy: „Pacifisták voltunk, és ma – hadd legyünk csak nacionalisták!”¹⁵ Majd nem riad vissza attól, hogy nyomatékosításként hozzátegye mindehhez (immár egyes szám első személyben és kijelentő módban): „Magam is az vagyok.”¹⁶

A korszak – eleve kusza és mozgalmas – magyar eszmétörténetének egyik, ha nem a legmeghökentőbb fejleményeként tarthatjuk számon ezt a kihívó dactól sem mentes konfessziót. A nemzeti eszméhez ambivalensen viszonyuló, univerzalista és „Európa-hívó” Babits szinte a tudathasadással határos módon nacionalistának vallja magát – ráadásul egy olyan művében, amely kifejezetten a partikularizmus-ellenesség jegyében íródott.

E – feszítő erejű – (ál)ellentmondás nem valamilyen léha elmejáték eredménye. Babits a legkevésbé sem leli örömét abban, hogy felelőtlenül egymásba csúsztathat olyan eszméket, amelyek eredeti életösszefüggésükben korántsem képlékenyek, szubsztancia nélküliek, ám e keretektől radikálisan elszakítva szinte törvényszerűen formálódnak át bizonytalan körvonalú, esetleges nyelvi konstrukciókká. Ha a problémát világnézet-lélektani kontextusba helyezzük, látnunk kell: a Babits által megalkotott paradoxon háttérében nem holmi állintellektuális kísérletezőkedv áll (amely többnyire

túlzó exhibicionizmussal párosul). Az esszéista szigorú etikai megfontolások alapján sorolja be magát a „nacionalisták” közé. Úgy véli: az 1918, illetve 1920 után kialakult politikai helyzetben ő személy szerint csakis akkor lehet morális lény, ha osztozik a magyar nemzet fájdalmában. Lelkiismeretére megnyugtatóan hat az a – romantikusnak is minősíthető – felismerés, hogy a nagyhatalmi önkény vétlen áldozatává válás morális fölényt biztosít a magyarságnak. Ami, tekintve, hogy az intellektualista Babitsnál a moralitás és a racionalitás szorosan összetartozó fogalom, azt is jelenti, hogy a magyarság, ez a kis nép „jelen állapotában” intellektuális vonatkozásban is kétségbevonhatatlan előnyt élvez a nyers „Erőt” képviselő nagy nemzetekkel, pontosabban: azok nem túl széles látókörű politikai irányítóival szemben. A magyarság céljaival való azonosulás ezúttal tehát nem követel meg olyasfajta, elvfelelővel egyenértékű önkorlátozást vagy önmegtagadást az egyetemes Igazság iránt elkötelezett hazafi részéről, ami igazolhatatlan s így teljesíthetetlen volna számára. Ellenkezőleg: éppen ez az identifikáció emeli őt ön maga eredendő korlátozottsága, zárt egyedisége fölé.

S ha már az etikánál tartunk: az esszéista fent idézett szavai – „E szerencsétlen és megalázott nemzet [...] egyszerre szeretheti hazáját és az Igazságot” – mintha kifejezetten a kategorikus imperatívusra, Kant híres etikai formulájára játszanának rá. Trianon következtében az a kivételes eset áll fenn, hogy a „részleges”, a „különös” – ezúttal nem a szó elsődleges értelmében vett személyiség, hanem az egyesén túl, az egyetemesen innen elhelyezkedő kollektív szubjektum: a nemzet – akaratának maximája egyszersmind általános törvényhozás elvéül szolgál. A pozitív előjelűvé tett „nacionalizmus” így növi ki magát univerzalizmussá, humanizmussá – az írástudók árulásáról értekező szerző sugalmazása szerint.

Babits nem elégszik meg azzal, hogy konstataálja: a trianoni döntés az emberi igazság (vagy igazságosság) ellenében hatott. Ha beérné ennyivel, a világtörténelem kényszereire hivatkozva – némi tiltakozás, illetve a szükséges mértékű gyász munka elvégzése után – akár bele is nyugodhatna abba, ami megtörtént, és ami megkerülhetetlen, meghaladhatatlan tényként is felfogható. Ám – ismervé Babitsnak a nyers tényekhez fűződő, disszonanciától korántsem mentes viszonyát – nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen fajta problémamegoldás reális alternatíva lehetne számára. Ahogyan arról 1936-os Kosztolányi-nekrológiájában általánosságban maga is vall: „... sohasem voltam hajlandó megbékélni

egy ténnyel (vagy éppen még értéknek is látni), csupán azért, mert tény.”¹⁷

Evidenciának minősíthető, hogy az esszéista a normák embere, így mi sem idegenebb tőle, mint a tények öncélú tisztelete. De itt többről vagy másról is szó van: nemcsak a ténykultuszt, hanem a tények pragmatikus megfontolásból való elfogadását sem tarthatja járható útnak (a maga számára), ha szembesül azzal, hogy nem lehetséges az adott tényhez vagy tényekhez pozitív értékkepzeteket társítani. Pontosabban: ha belátja, hogy ő biztosan nem képes erre. (Mindemellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a reflektált nem-tudás – voltaképpen nem-akarás – az intellektualista Babitsnál nem valamilyen ösztönös késztetésből fakad, hanem egy racionális mérlegelési folyamat eredményeként áll elő.) Az esszéista éppen az idealitás képviseletében vallja, hogy az immanens világ igazságtalanságon alapuló viszonyainak felszámolására akkor is kínálkozhat esély, ha e viszonyok – minden jel szerint – a rögzített tényszerűség státuszával rendelkeznek. Ami a konkrét politikai-történeti konstellációra alkalmazva azt jelenti, hogy a nagyhatalmak mélységesen elhibázott békerendezését felül lehet és kell is vizsgálni, a határok kérdését előbb vagy utóbb újra kell tárgyalni. Ez az igény teljes mértékben jogosnak tűnik nemcsak a nemzeti gondolat harsányabb hívei, hanem *Az írástudók árulása* univerzalista hitvallású szerzője számára is.

A korábban a területi fogalmat avítta nyilvánító írótól tehát – újabb periódusában – már nem áll távol a revizionizmus programja sem. Ám Babits azt láthatóan nem tekinti feladatának, hogy a területi viták megoldásának mikéntjét akár csak a felvázolás szintjén is meghatározza. Ugyanakkor aligha vonhatjuk kétségbe Töttös Gábor megállapítását: „... egyetlen sora, egyetlen mondata vagy gondolata sem kalandozott oda, hogy hátha mégis lehetne, jó lenne erőszakkal visszaszerezni valamit.”¹⁸ Éppen az erőszak következetes elutasítása a legfőbb előfeltétele annak az erkölcsi fölényérzetnek, amellyel az esszéista a magyarságot – és benne önmagát – magától értetődő természetességgel ruházza fel, és amelyet, ha szükséges, még az általa kongeniális szellemnek tartott Bendával szemben is ellentmondást nem tűrően érvényesít.

Nemzet és Európa című, 1934-es írásában Babits Mihály Julien Benda *Beszédek az európai nemzethez* című kötetét mutatja be a hazai olvasóközönségnek. A francia kultúrfilozófus világszemléletét tekintve viszonylag közel áll Babitshoz.¹⁹ Az erkölcsi és intellektualista alapú univerzalizmus eszméit a *Beszédek...* szerzője

éppolyan fanatikus hirdeti, mint magyar recenzense. Ugyanakkor Benda – az 1919 utáni Babitscsal szöges ellentétben – a markáns baloldaliság, illetve a doktriner színezetű kozmopolitizmus iránt (is) fokozódó nyitottságot tanúsít. Az ismertetés szövegéből világosan kiderül, hogy a magyar író – akinek egyik, ha nem a legfontosabb 1920-as évekbeli olvasmányélménye éppen Benda *Az írástudók árulása* című könyve volt – nem kíván a francia gondolkodó kritikátlan apológétájává válni. Amikor idősebb kortársa – feltételezhetően a Franciaországban a XX. század első évtizedeiben virulens magyarellenes sajtópropaganda hatása alatt – negatív elfogultsággal teli, vádnak is minősíthető, éles bírálatot fogalmaz meg általában a magyarsággal szemben, Babits a legnagyobb határozottsággal saját nemzetének védelmére kel. A filozófus szerint a magyarok Trianon után „»fővárosuk díszterére állították ’igazságtalanul elragadott tartományaik’ szobrát, holott ezeket a tartományokat olyan háborúban veszítették el, melynek kitérését teljes szívükkel üdvözölték, s melynek döntésére örömmel rábízták magukat.«”²⁰ Benda különös érve mögött egy elvont, a mindennapi tapasztalatnak merőben ellentmondó etikai színezetű háttérnarratíva húzódik meg, amely a következő, axiómaszerű tételben összegezhető: „aki akarja a bűnt, egyszersmind akarja annak várható következményeit – akár a bűnhődést, a büntetést is”. A francia szerző úgy véli: a magyarok 1914-ben a háború elszánt hívei voltak, ami azt jelenti, hogy az erőszak elvének érvényesülésén túl eleve elfogadták mindazt, amit a rendkívüli méreteket öltő fegyveres konfliktus hosszabb távon magával hozhatott – így a háború eredményeként utóbb létrejövő területi változásokat is. Benda tehát igazságosnak tartja a trianoni békerendezést, mi több, azt tartaná észszerűnek és természetesnek, ha maguk a magyarok is pozitívan értékelnék a nagyhatalmak 1920-as döntését.

Babits visszautasítja, illetve jelentősen árnyalja Benda általánosító ítéletét: „Amennyiben szavai igazak, nem a *magyarokra* vonatkoznak: nem a *magyarokra*, hanem a »nacionalistákra«, ami mégse mindegy. Éppenséggel nem mindegy a magyar írástudókra nézve. A háborút nem minden magyar üdvözölte »teljes szívvel«. De merem mondani: egyetlenegy valamit érő magyar írástudó sem üdvözölte rokonszenvvel a háborút; egyetlenegy jó magyar költő vagy író sem írt *egyetlenegy sort sem* a háború egész folyamán, mely a vérontást igazolta, vagy a fegyveres döntés jogát elismerte volna. Ellenkezőleg: minden igazi magyar író vagy költő, a nemzet legnagyobb élő költőjétől (Ady Endrétől) kezdve, a

legelső pillanattól, a háborús cenzúra bilincsei közt is, s ezer üldözéssel és veszéllyel szemben, egy pillanatra meg nem tántorodva, kitartott a Béke és a Kultúra hitvallása mellett. (Ez több, mint amit tudtommal Európa akármelyik nemzete elmondhatna.) Elismerem: aki a háborús döntést jogosnak vallja, s »örömmel üdvözlí«, annak nincs joga e döntés eredményei miatt zúgolódni. De a magyar írástudóknak, akik mindig az Eszme és Igazság jogait hangoztatták a fegyverek ellen: joguk és kötelességük kitartani az Igazság mellett most is, mikor a fegyverek az Igazság ellen döntöttek.”²¹

A magyarság, illetve a magyar írástudók védőügyvédjeül szegődő Babits állításai természetesen nem mentesek némi egyoldalúságtól. A magyar íróknak a háborúhoz való viszonya – néhány jól ismert kivételtől eltekintve (ide sorolható a fent említett Ady, Szabó Dezső vagy maga Babits) – korántsem volt olyan egyszerű, könnyen meghatározható, mint amilyenek az esszéista beállítja. Ha például 1914 nyarára és kora őszére, a hadüzenetek és a kezdeti hadműveletek időszakára gondolunk, be kell látnunk: a véres kataklizmával szembeni kategorikus elutasítás álláspontját nemcsak általában az európai, hanem a magyar írástudók közül is viszonylag kevesen osztották. Sőt, akadtak olyan magyar írók is, akik a háború lelkes apologétaiként nyilvánultak meg – akkor is, amikor már mindenki számára egyértelművé vált, hogy az új háború hosszabb ideig el fog húzódni, és rettenetesebb lesz minden korábbi fegyveres konfliktusnál. Rákosi Jenő egy 1914. novemberi, 1915-ben nyomtatott formában is megjelent előadásában a lövészárcok világának elementáris erejű szépségéről értekezett; olyan jelenségként írta le a háborút, mint amely valódi művészi élményt nyújt(hat) a kifinomult esztétikai érzékkel rendelkező befogadó számára.²² Vele szemben Malonyay Dezső, aki 1915-ben vádirattal felérő beszámolót készített a keleti fronton harcoló katonák szenvedéseiről, láthatóan elborzadt a fékevesztett erőszaktól, ám dekadenciaellenes beállítódásának megfelelően mégis úgy értelmezte a háborút, mint kegyetlen, de szükséges és roppant időszerű – mert egy hanyatló korban az „erkölcsnemesítés” magasrendű céljait szolgáló –, férfias próbatétel.²³ Természetesen azon lehetne vitatkozni, hogy a konzervatív irodalmi törekvéseket reprezentáló Rákosi és Malonyay a „valamit érő írástudók” táborába tartozik-e. Említést tehetünk azonban egy náluk jóval nagyobb formátumú szellemről, a *Nyugat*ban rendszeresen publikáló, a folyóirat belső köréhez lazán kapcsolódó Balázs Béláról is, aki 1914-ben úgy látta: az aktív háborús részvétel az

izolált művészertelmiségi pozíciójából való kitörés lehetőségét biztosítja számára. Ugyanő 1916-ban megjelent, *Lélek a háborúban* című művében – elvont gondolkodásáról és túlfellett öntudatáról egyaránt tanúságot téve – a sokmilliós frontharcos közösség iránti szolidaritásvállalás gesztusaként, ily módon különleges erkölcsi értéket hordozó tettként interpretálta önként vállalt I. világháborús katonai szolgálatát.²⁴

Ha viszont a „magyar írástudókra” általánosságban nem vagy nem feltétlenül érvényes megállapításokat magára Babitsra vonatkoztatjuk, kétségtelenül nehezen cáfolhatóvá válik az esszéista érvelése. Babits joggal hivatkozhat arra, hogy nem lehet egyenlőségjelet tenni a korábbi háborús uszítók irredentizmusa és az ő Trianon-ellenessége között.²⁵ A militaristák – egy absztrakt nézőpontból tekintve – valóban azt tették, amit Benda kiemel: rábízták magukat a fegyveres küzdelem végső stádiumában megszülető „döntésre”, míg Babits mindig is elutasította a vitás kérdések erőszak általi „megoldását”. Így velük szemben hitelesen ítélni el a hatalmi agresszió minden formáját: a háború után immár annak következményét, az erőszakos békerendezést is. (Itt érdemes utalni arra, hogy e hitvallás egyes szám első személyben, tömörebb formában és patetikusabb hangon már 1923-ban megfogalmazódott. A *Nemzet és Európa* Benda-kritikájának legfőbb szövegelmélete a *Csonka Magyarország* című Babits-prózavers, amelynek most csak a zárlatát idézzük: „Én sohse mondtam: »Dönt majd az erőszak!« – most mondhatom: »Nem! Nem!«”)

A *Nemzet és Európa* fent kiemelt mondatai nemcsak Benda kijelentéseinek, hanem *Az igazi haza* című 1919-es Babits-esszé egyes megállapításainak is élesen ellentmondanak. Mintha az esszéista 1934-ben szükségét érezné annak, hogy kiigazítsa azt a másfél évtizeddel korábbi, nemzeti relativistának is nevezhető gondolkísérletét, amelynek esszenciális elemei az alábbi szövegrész alapján viszonylag könnyen rekonstruálhatók: „– Nem, az nem lehet – szeretnők a költővel [ti. Vörösmartyval – M. G.] mondani. – Nem szabad a vak sors zsákmányává lennünk! Isteni és emberi igazság ellen van! (*Az nem lehet, hogy annyi szív / Hiába onta vért...*) De az ész szava hidegen mondja rá, hogy lehet. És hogy nem egy nemzet szempontjából kell ezt nézni, mert hiszen minden nemzet áldozott, és bizonyára kell bukó félnek lenni, ha egyszer háború volt. És hogy semmi ez, és nem is olyan rossz, mert mit jelent egy nemzet? Semmit! Mikor a világ sorsáról van szó.”²⁶ Babits idézett monodialogusába – feltételezzük: a tusakodásai során

önmagát is megsebző esszéíró eredeti szándékai ellenére – olyan megfogalmazások is belekerülnek, amelyeket könnyen lehetne az empátiahiányos cinizmus vagy akár a defetizmus megnyilvánulásaiként is számon tartani (lásd a következő fordulatokat: „bizonyára kell bukó félnék lenni, ha egyszer háború volt”; „semmi ez, és nem is olyan rossz”; „mit jelent egy nemzet? Semmit.”) Még a mai befogadó számára sem tűnnek igazán meggyőzőnek azok a külsődlegesen racionális érvek, amelyekkel *Az igazi haza szerzője* – megbotránkoztatva a korabeli olvasók jó részét – szimbolikusan kisebbiteni, sőt: jelentékteleníteni igyekszik a magyarságot, illetve a magyar identitású embereket érő rendkívüli veszteséget. S bármilyen riasztóak is a Babitsot 1919 márciusában éppen e cikke miatt durván megtámadó Lendvai István idomtalan indulatai, el kell ismerni: a szélsőségekre hajló publicista nem ok nélkül figyelmezteti a nála jóval műveltebb és mértéktartóbb írástudót arra, hogy lázas értelmi kiútkeresése aránytévész, mert nem a körülményekhez illő retorikai teljesítményben összegződött: „Ön most az ész hideg szavával hűti poklos sebeinket...”²⁷

Az igazi haza szerzője valóban túlhajtott logikai megközelítéssel tárgyalja a nemzeti közösség érzékeny problémáit. Vagy érdekesebben, egyúttal konkrétan és részletezőbben úgy is fogalmazhatnánk: az intellektualista ihletésű absztrakt forradalmi republikanizmus szuggesztívója alatt nemcsak ridegnek és kegyetlennek tűnő, de inadekvátnak is bizonyuló helyzetértékelést ad a Trianonhoz vezető útnak, ha nem is a végső, de az azt közvetlenül megelőző stációjáról. Egyelőre nem tudja felmérni, hogy a háborús vereség és az azt követő territoriális átrendeződés vészterhes következményei hosszabb távon is kínzóak, szorongatók lehetnek (lesznek) a magyarság számára, s hogy e tragikus fejlemények nemcsak az elvont értelemben vett nemzet, hanem konkrét személyek és családok tömegeinek a sorsát is tartósan befolyásolják majd – döntően nem pozitív vonatkozásban.

Ugyanakkor a Trianont a közeli utóidejűség perspektívájából értelmező Babits, mint említettük, képes arra, hogy meghaladja korábbi, torzítóan egyoldalú nézeteit. 1934-es szövegében – anélkül, hogy explicit módon bármit is visszavonna abból, amit 1919-ben leírt – már nem artikulálja újra a teoretikus ész hideg szavait. Mondandóját a kommunikatív ész megértőbb közegében kívánja megformálni. Nem ismétli meg végletesen illúzióromboló (jóllehet logikai szempontból nehezen támadható) tételét: „bizonyára kell bukó félnék lenni,

ha egyszer háború volt”. Épp ellenkezőleg: a közösség önmagába vetett hitét is próbálja erősíteni, amikor azt hangsúlyozza, hogy 1918–20-ban „a fegyverek az Igazság ellen döntöttek”. Kiáll az egyetemes érvényű igazságtalanság aktuális áldozata, a magyarság mellett, miközben odafigyel arra is, hogy ne lehessen megkérdőjelezni ítéleteinek univerzalitás-igényét. Nem a magyar nemzeteszmé erősen elfogult, pártatlanságra nem vagy csak kevésbé törekvő híveire, hanem a nemzetek feletti európai egység létrehozásáért küzdő Bendára hivatkozva szögezi le: „Az igazságot megtagadni saját nemzetünk kárára éppoly igazságtalanság, mint annak javára.”²⁸

Így végső soron kijelenthető, hogy a 20-as, 30-as években, Trianon kérdéskörét illetően az egyedi és differenciált gondolkodású Babits nem helyezkedik szembe a magyar közvéleménnyel. Ha csak ez irányú következtetéseit vesszük számításba, akár azt is megkockáztathatjuk: tartalmi vonatkozásban ezúttal nem alakít ki a többségi állásponttól markánsan eltérő véleményt. Ugyanakkor sajátos szint visz a Trianon-diskurzusba azáltal, hogy a történelmi Magyarország széthullását (felbomlasztását, feldarabolását), a magyarságnak ezt a rendkívüli horderejű XX. századi sorskérdését egyetemes emberi problémaként tárgyalja.

JEGYZETEK

- 1 BABITS Mihály: *Curriculum vitae* = Uő: *Esszék, tanulmányok I–II*. Szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II., 682.
- 2 BABITS Mihály: *A tömeg és a nemzet* = Uő: *i. m.* (1978), II., 568.
- 3 BABITS Mihály: *Baloldal és nyugatosság* = Uő: *i. m.* (1978), II., 284.
- 4 Babits forradalmi republikanizmusáról lásd még MELCZER Tibor: *A nemzeti kérdés Babits pályájának tükrében. Történeti áttekintés* = *Tiszatáj*, 1985, 11. sz., 67.
- 5 SIPOS Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*. Bp., Akadémiai, 1976, 28.
- 6 A novella kontextualizáló értelmezését legutóbb Szénási Zoltán végezte el. SZÉNÁSI Zoltán: *Veszteség, nagyság, egység – A textuális tér elfoglalása a Vérző Magyarország című antológiában* = *Literatura*, 2019, 4. sz., 386.
- 7 *A magyar írók helye a nemzetépítő politikában* = *Magyarország*, 1934. április 1., 15. Idézi SÁNDOR László: *Minden fontos szó: harc. Babits háborúellenessége és antifaszizmusa* = *Napjaink*, 1983, 10. sz., 13. (Kiemelés az eredetiben – M. G.)

- 8 A Rákosi- és a Kádár-rendszer időszakában Magyarországon is „sovinszta”, „irredenta” hangvételűnek minősített, a költő gyűjteményes köteteiből előbb kihagyott, majd cenzúrázva közölt *Vásár* sajátos hatástörténetéről lásd még a következő irodalomtörténeti értékeléseket: POMOGÁTS Béla: *Babits és Erdély = Babits Mihály világa*. Szerk. LACZKÓ András, Kaposvár, Kaposvári Városi Tanács, Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, 1983, 63.; KELEVÉZ Ágnes: „Római szó kopik a szennyes ajkon”. *Egy Babits-vers román–magyar viszontagságai = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003, 4–5. sz., 472–482. Kelevéz vitatja, hogy a Babitsot sújtó 1935-ös romániai intézkedés előzménye a *Vásár* ügye lett volna.
- 9 BABITS Mihály: *Fogaras* = Uő: *i. m.* (1978), II., 560.
- 10 BABITS Mihály: *Az igazi haza* = Uő: *i. m.* (1978), I., 549.
- 11 LENDVAI István: *Haza és emberiség. Nyílt levél Babits Mihályhoz = A vádlott: Babits Mihály*. Szerk. TÉGLÁS János, Bp., Tótfalusi Tannyomda, 1996, 60–71. A cikk eredeti megjelenési helye: *Új Nemzedék*, 1919. március 8., 5–8. Lendvai vitacikkéről lásd még: SIPOS Lajos: *i. m.* (1976), 56.; SZÉNÁSI Zoltán: *A nemzeti irodalom fogalmának változatai Babits esszéiben – 1919-es pályafordulatainak tükrében = Élményközpont. Fűzfa Balázs 60 éves*. Szerk. LÁNG Gusztáv, PUSZTAY János, SIPOS Lajos, VÖRÖS Ferenc, Szombathely, Balogh és Társa, 2018, 296.
- 12 Babits metafizikai ihletésű „Igazság”-fogalmáról lásd még Kenyeres Zoltán lényegre törő megállapításait: *Babits és a metafizikus hagyomány* = Uő: *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Bp., Anonymus, 2001, 78–79.
- 13 BABITS Mihály: *Az írástudók árulása* = Uő: *i. m.* (1978), II., 223. (Kiemelések az eredeti szövegben – M. G.)
- 14 Uo., 207–208.
- 15 Uo., 222.
- 16 Uo.
- 17 BABITS Mihály: *Kosztolányi Dezső* = Uő: *i. m.* (1978), II., 519.
- 18 TÖTTŐS Gábor: *Irredenta volt-e Babits Mihály?* = *Magyarok*, 1990, 6. sz., 84.
- 19 Benda világgképéről és politikai filozófiájáról lásd a következő elemzéseket: FINKIELKRAUT, Alain: *A gondolkodás veresége*. Ford. VIDOR Pálné, Bp., Osiris, 1996, 11–12., 63–64.; MÜLLER, Jan-Werner: *A szenvedélyes és szenvedélymentes Európa. Julien Benda időszerűsége*. Ford. NAGY Mónika Zsuzsanna = 2000, 2006, 5. sz., 3–9.
- 20 Benda szavait maga Babits idézi. BABITS Mihály: *Nemzet és Európa* = Uő: *i. m.* (1978), II., 433.
- 21 Uo., 433–434. (Kiemelések az eredetiben – M. G.)
- 22 RÁKOSI Jenő: *A háború és az esztétika (Hadi beszédek, 7. füzet)*. Bp., Pallas, 1915, 11.
- 23 MALONYAI Dezső: *Magyar művészek a csatatéren. Mednyánszky László br. = Művészet*, 1915, 25.
- 24 BALÁZS Béla: *Lélek a háborúban*. Gyoma, Kner Izidor, 1916, 38.
- 25 Lásd még ezzel kapcsolatban Mencze Tibor alapvető eszmetörténeti összefüggéseket feltáró elemzését. Uő: *i. m.* (1985), 69.
- 26 BABITS Mihály: *Az igazi haza* = Uő: *i. m.* (1978), I., 549.
- 27 LENDVAI István: *i. m.* (1919), 63.
- 28 BABITS Mihály: *Nemzet és Európa* = Uő: *i. m.* (1978), II., 433.